

PRILOZI ARHEOLOGIJI KASNOANTIČKOG GRADA HVARA

Nikša Petrić

UDK 904:711.424(497.13)
„652”
Izvorni znanstveni rad
Nikša Petrić
JAZU, Hvar

Autor objavljuje nove arheološke nalaze na prostoru glavnog trga grada Hvara i u njegovoj neposrednoj blizini kao što su insula Gazarović, prostor današnje trgovine „Razvitak”, dio prizemlja kuće Machiedo i dio trga pred hvarskom katedralom. Arhitektonski kao i pokretni arheološki nalazi ukazuju da je na području grada Hvara u doba kasne antike postojalo izrazito urbanizirano naselje.

U radu „O gradu Hvaru u kasnoj antici” po prvi put sam cjelovitije razjasnio i prikazao arheološku sliku grada Hvara i njemu pripadajućeg područja, okupivši i sažeto prikazavši sve dotad poznate arheološke podatke, spomenike i pokazatelje važne za razvoj ovog naselja od prapovijesti do srednjeg vijeka.¹ U tom radu bio mi je cilj istaknuti značaj ovog naselja u antici i kasnoj antici, budući da sam nastojao s time naznačiti neke arheološke, strukturne i urbanističke komponente koje su prethodile i uveliko uvjetovale specifičnosti urbane strukture i povijesni značaj koji je grad Hvar imao u srednjem vijeku.

Ovdje se tematski nadovezujem na prethodni rad, nadopunjujem podatke i nalaze o arheologiji grada Hvara, te donosim nove arheološke nalaze i konstatacije do kojih se došlo u proteklom razdoblju. Ranije sam naveo i historijat arheoloških rasprava o gradu Hvaru, popis svih nalaza i nalazišta i odnosnu literaturu na temu arheologije ovog grada i njegova suburbija. Kroz proteklo vrijeme objavljeno je više radova iz ove teme.²

¹ N. Petrić, O gradu Hvaru u kasnoj antici, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 20, Split 1975, 5-30.

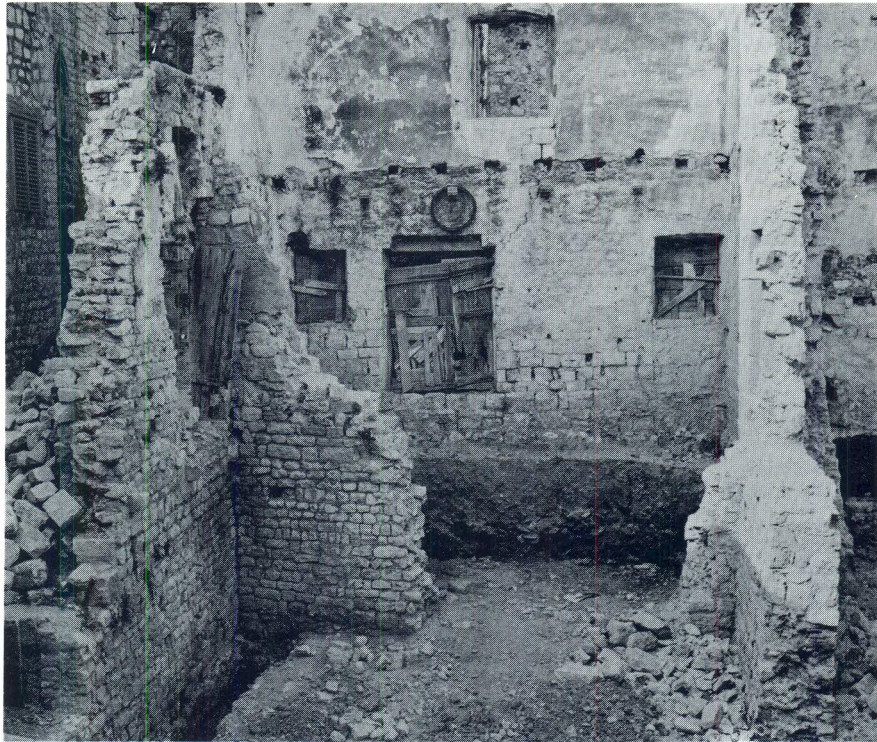
² N. Petrić, Arheološka istraživanja otoka Hvara, Hvarski zbornik 3, Hvar 1975, 243-268; Isti, Arheološke bilješke s Hvara, Hvarski zbornik 4, Hvar 1976, 217-226; Isti, Grgur Bučić i arheološka istraživanja na Hvaru u 19. stoljeću, Zbornik simpozija „Hvar u prirodnom znanostima”, Zagreb 1977, 221-233; Isti, Kasnoantički spomenici otoka Hvara, Hvarski zbornik 5, Hvar 1977, 217-232; Isti, Komunikacije u prehistoriji Jadrana, Materijali XVI, Peć 1978, 21-42; Isti, Hvarski tumuli, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXXII-LXXIII, Split 1979, 68-78; Isti, Prilozi poznavanju apulske geometrijske keramike na istočnom Jadranu, Diadora 9, Zadar 1980, 197-201; Isti, Sjekira od nefrita iz Markove spilje, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, god. XXIX, br. 4, Zagreb 1980, 68-71; Isti, Antički natpis iz Hvara, Periodični izvještaj Centra za zaštitu kulturne baštine 154, Hvar 1985, 18; D. Vrsalović, Istraživanja i zaštita podmorskih arheoloških spomenika u SR Hrvatskoj, Zagreb 1974; Z. Brusić, Late antique and Byzantine underwa-

Zahvaljujući prvenstveno arheološkim istraživanjima koja su bila vodena zadnjih godina na prostoru grada: na položaju insule Gazarović u Grodi te u arealu trga na mjestu trgovine „Razvitak”, kuće Machiedo i ispred hvarske katedrale na trgu. Ovdje ću iznijeti najznačajnije rezultate tih radova s posebnim naglaskom na kasnoantički Hvar.³

Zaštitna arheološka istraživanja gotičko-renesansnog sklopa kuća Gazarović (1) dala su značajne ostatke kasnoantičke arhitekture, točnije pronađen je pravokutni stambeni objekt, koji se dijelom poklapao s prizemljem zapadne zgrade ovog sklopa. Dimenzije kasnoantičke kuće u tlorisu iznose 7.30 x 13.20 m, a debljina zidova varira od 0.60 – 0.70 m. Na pročelnom južnom zidu nalazila su se vrata, od kojih je na izvornom mjestu pronađen kameni prag na oko 0.50 m ispod razine današnje ulice. Prag, dužine 1.70 m, na obje strane ima sačuvana okrugla udubljenja za stožer drvenih vratnica. Zidovi su na sjeverozapadnom i istočnom dijelu sačuvani u čitavoj visini prizemlja od 2.00 do 2.50 m. Sjeverni zid je bio djelomično sačuvan, a visina se zapadnog i istočnog zida smanjivala prema južnoj strani objekta gdje je pronađen pročelni zid u razini temelja. Cjelovit prozor u obliku strijelnice nalazio se na istočnom zidu, vanjskog svijetlog otvora 0.95 x 0.18 m, a unutrašnjeg 1.20 x 0.30 m. Uzduž zapadnog zida ovog objekta te u njegovom sjeverozapadnom uglu pronađena je temeljna stopa. Zidovi su bili građeni od manjih lomljenaca koji su slagani u pravilnim redovima uz obilnu upotrebu veziva, dok je na pojedinim mjestima kamen postavljan uspravno i skošeno, što je svojstvo kasnoantičke građevne tehnike. Ovakva struktura zidanja je kod nas najbolje proučena na sakralnim i fortifikacionim spomenicima, dok stambeni objekti u uvjetima kontinuiranog urbanog života nisu dovoljno prepoznatljivi. Stoga je nalaz ove kasnoantičke zgrade od izuzetnog značaja.

ter finds along the Eastern Coast of Adriatic, *Balcanoslavica* 5, Prilep 1976, 31-39; Z. *Dukat* – I. *Mirnik*, Pre-Roman coinage on the territory of modern Yugoslavia, *Bulletin of the Institute of Archaeology* 13, London 1976, 175-210; M. *Suić*, Pharos-Hvar-Quara, *Živa antika* 1, Skoplje 1977, 161-170; M. *Zaninović*, Prilozi arheološkoj topografiji otoka Hvara, *Znanstveni skup „Novija i neobjavljena istraživanja u Dalmaciji”*, Split 1978, 49-62; G. *Kapitän*, Louteria from the sea, *The International Journal of Nautical Archaeology and Underwater Exploration* 8, 1979, 97-120; M. *Zaninović*, Dionizijska posuda iz Hvara, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 21, Split 1980, 49-60; P. *Visona*, Ponovo o Δ I prekovima, *Numizmatičke vijesti* 35, Zagreb 1981, 3-10; I. *Marović*, Iskopavanje kamenih gomila u Bogomolju na otoku Hvaru, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 78, Split 1985, 5-35; M. *Orlić* – M. *Jurišić*, Podmorska arheološka istraživanja na Jadranu u godini 1986. *Obavijesti HAD-a* 3, Zagreb 1986, 49-50; M. *Petrić*, Izvještaj o arheološko-konzervatorskim radovima na ruševini Gazarović u Hvaru, *Periodični izvještaj Centra za zaštitu kulturne baštine* 156, Hvar 1986, 7-17; M. *Bonačić Mandinić*, *Novac Farosa iz zbirke Machiedo u Arheološkom muzeju u Splitu*, *Arheološki vestnik* 38, Ljubljana 1987, 393-405; F. *Buškarol*, *Zbirka Machiedo u Arheološkom muzeju u Splitu*, *Prilozi povijesti otoka Hvara IX*, Hvar 1988, 31-41.

³ Zaštitni arheološki radovi na insuli Gazarović vođeni su 1982/83. godine prilikom obnove zgrada, a pod nadzorom Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Splita i Centra za zaštitu kulturne baštine iz Hvara. Pod vodstvom spomenutog Zavoda provedeni su zaštitni radovi u lipnju 1987. godine prilikom novogradnje trgovine „Razvitak”. U ožujku 1988. godine zbog izmjene pločnika na trgu pred katedralom rađena su sondažna istraživanja, te istovremeno u kući Machiedo na trgu i u prostoru novouređene gradske kavane „Pjaca” pored Lože. U svim navedenim radovima sudjelovao je autor ovih redaka, pa se ovom prilikom zahvaljujem spomenutim ustanovama na susretljivosti prilikom objavljivanja nalaza.

Hvar. Pogled na dio kasnoantičke kuće u insuli Gazarović u Grodi

Na samom otoku Hvaru imamo analognih primjera građevne tehnike na kasnoantičkim objektima kao što su ranokršćanske crkve sv. Ivana u Starom Gradu i sv. Ciprijana iznad Vriska, te fortifikacioni objekti Gradina u Jelsi i kaštel Grad-Galešnik ponad Jelse.⁴

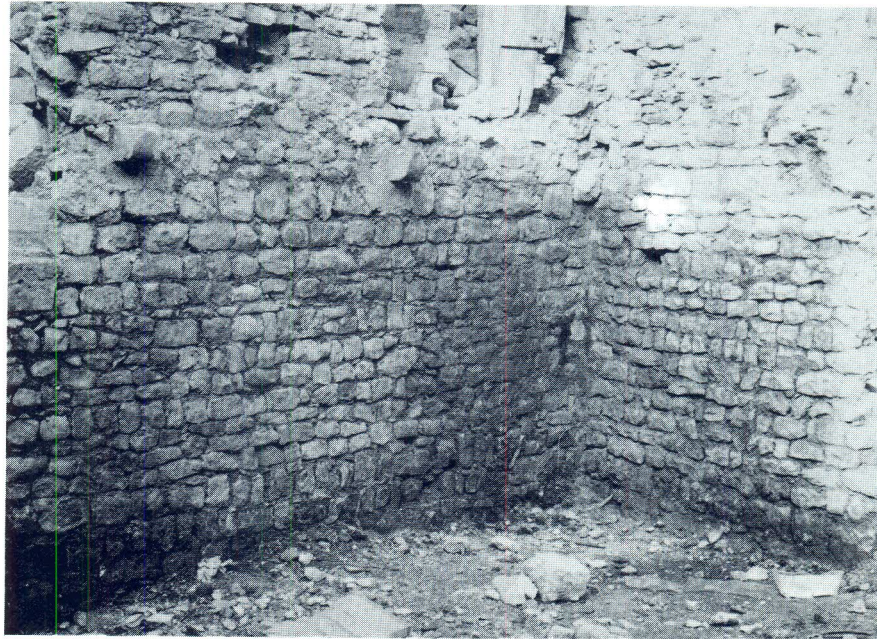
Od ostalih su nalaza značajniji keramički, osobito prapovijesni, antički i kasnoantički nađeni u prostoru definirane kasnoantičke kuće, u sondi iza sjevernog zida te na prostoru istočnog objekta insule Gazarović. Raspored i arheološki sadržaj ovih nalaza u prostoru istražene površine daju nam dragocjene kronološke i kulturološke podatke.

U sondi iza sjevernog zida nađeni su ulomci gradinske keramike, komadići kremena, dijelovi apulske geometrijske posude, helenistička keramika, ulomci amfora, tegula, rimska keramika, te brončani Trajanov sestercij (98 – 117): Av /IMP. CAES. NERVAE TRAIANO AVG. GER. DAC. P. M. TR. P. COS. V. P. P., glava Trajana nadesno; Rv/SPQR OPTIMO PRINCIPI, u odsječku SC, Trajan

⁴ N. Petrić, Kasnoantički spomenici otoka Hvara, 223-231; V. Kovačić, Kasnoantička cisterna u Bolu na Braču, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 26, Split 1986-1987, 27.

jaše na konju i probada kopljem Dačanina ispod konja. Ulomaka gradinske rimske keramike nađeno je i u istočnom objektu nalazišta.⁵

Na dubini od 0.80 m ispod sjeverozapadnog zida kasnoantičkog objekta nađeno je još ulomaka gradinske keramike uz sloj gareži. A u samom prostoru kasnoantičke kuće nađena je množina ulomaka kasnoantičke keramike, amfora, tegula, sigilate i ulomak ranokršćanske lucerne te gareži. Na cijelom nalazištu bilo je dosta ka-

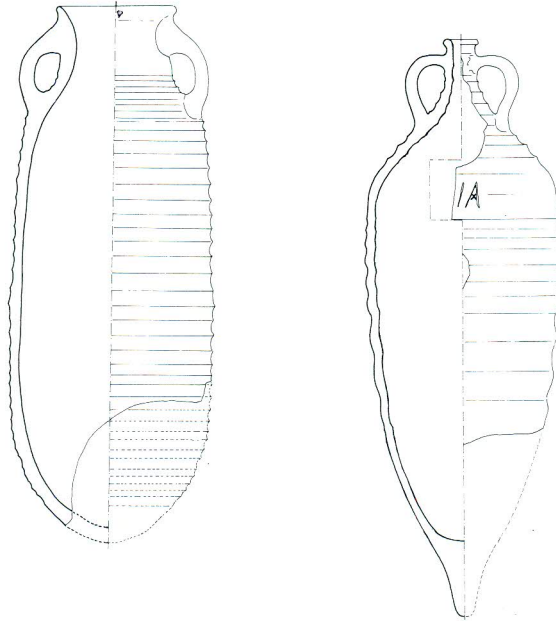
Zid kasnoantičke kuće u insuli Gazarović u Hvaru

snosrednjovjekovne keramike, osim u sondi iza sjevernog zida kasnoantičkog objekta. U samom sjeverozapadnom uglu istočne kuće insule Gazarović pronađene su skoro cjelovito sačuvane dvije kasnoantičke amfore. Jedna je svijetlosmeđe boje, s dvije ručke, kratkim vratom i izduženim trbuhom s vodoravnim rebrima (vis. 46 cm), dok je druga crvenkaste boje s uskim vratom i šiljastim dnom, a na rebrasto ukrašenom trbuhu urezana su slova IA (vis. 40 cm). Amfore su pronađene zajedno, od kojih je ova sa znakom bila iznad prethodno opisane. Ovaj tip amfora je orijentalnog porijekla i datira se u 6/7. stoljeće.⁶

⁵ M. Petrić, o. c. U tom izvještaju autor daje sumarni pregled nalaza s ovog lokaliteta. Nalaz apulske geometrijske ole iz 8. st. pr. n. e. vrlo je značajan, te uz novoobjavljene prapovijesne posude iz tumula u Viri, I. Marović, o. c., te istraženog tumula 1984. godine zapadno od crkve Gospe od Kruvenice, kao i podatke iznšene u našim radovima o hvarskim tumulima i apulskoj keramici u Hvaru, obrađujem u posebnom radu.

⁶ W. Hautumm, Studien zu Amphoren der spätrömischen und frühbyzantinischen Zeit, Fulda 1981, 236, Abb, 361-363.

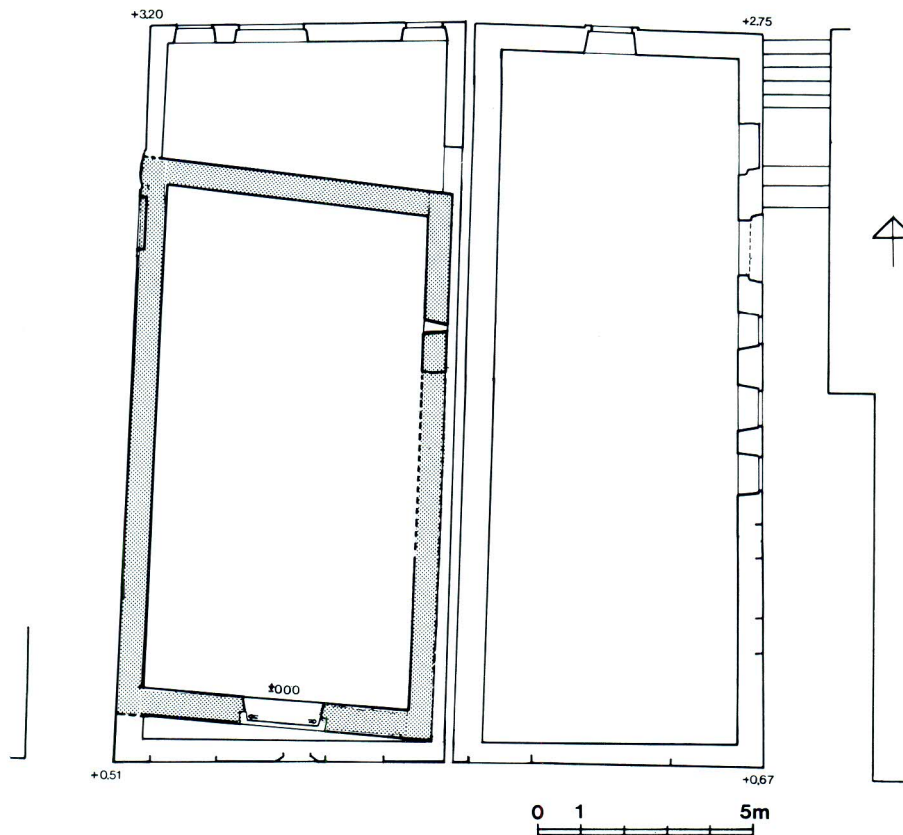
Navedeni arheološki detalji pružaju nam podatke za raspoznavanje kulturne i naseobinske stratigrafije ovog prostora. Nalazi željeznodobne keramike, te osobito apulske ole precizno datirane u 8. stoljeće pr. n. e., pokazuju naseobinsko kultiviranje ovog prostora još u razdoblju protohistorije, te s nalazima helenističke keramike, potom antičke, datirane i Trajanovim novcem, jasno pokazuju da je otkrivena arhitektura kasnijeg podrijetla. Kasnoantička keramika pronađena u samom prostoru zgrade i ranokršćanska lucerna, koju zbog njene fragmentarnosti datiramo od 4 – 6. stoljeća, pokazuju da je taj objekt, uz prepoznatljivu strukturu tehnike gradnje, kasnoantički, vjerojatno iz 4 – 5. stoljeća.

Kasnoantičke amfore iz kuće Gazarović u Hvaru

U neposrednoj blizini insule Gazarović zabilježeno je još arheoloških podataka. U dvorištu palače Paladini (2), ispred gradskog zida, prilikom građevinskih radova 1955. godine naišlo se u sondi 3 x 3 m na dubini od 3.00 m na antičku arhitekturu, ulomke keramike, tegula i gareži. Jedan zid je bio paralelan s pročeljem palače, odnosno gradskim zidom, a drugi je bio okomit na njega i pružao se prema sjeveru. Debljina zidova iznosila je 0.55 – 0.60 m. Zidovi su bili građeni u tehnici opus mixtum, redovi kamenja se izmjenično poravnavaju s redovima opeka i tegula, što je karakterističan način gradnje kasne antike od konca 3. i osobito u 4. stoljeću.⁷

⁷ N. Petrić, O gradu Hvaru u kasnoj antici, 12; M. Nikolanci, Jedan arheološki podatak o Grodi u Hvaru, Periodični izvještaj Centra za zaštitu kulturne baštine 86, Hvar 1977, 9-10. Preciznije podatke o nalazu dao mi je arh. A. Mišetić na čemu mu zahvaljujem.

Hoert kasnoantičke kuće u insuli Gazarović u Hvaru

U prizemlju palače Hektorović (3), točno nasuprot kasnoantičke kuće u insuli Gazarović naišlo se na pločnik na dubini od 2.50 m.⁸ Podatak je značajan za ilustraciju razine i morfologije antičkog grada.

U ulici koja prolazi sjeverno od insule Gazarović, u vanjskom zidu kuće (čest. zgr. 140) bio je uzidan ulomak antičkog natpisa (4) s rubnom profilacijom i dva slova pisana rimskom kapitalom.⁹

Pored arheoloških nalaza u širem području insule Gazarović, odnosno južnog dijela Grode, zabilježeno je i poprilično nalaza na prostoru od crkve sv. Duha do Sv. Ciprijana.¹⁰ Ovdje napominjem da je točno iza apside crkve sv. Duha (5) bio nađen

⁸ *M. Nikolanci*, o. c., 10.

⁹ *N. Petrić*, Antički natpis iz Hvara, 18. Natpis je danas smješten u Arheološkoj zbirci u crkvi sv. Marka u Hvaru.

¹⁰ *N. Petrić*, O gradu Hvaru u kasnoj antici, 12. Na sada priloženoj karti arheoloških nalaza u Hvaru obilježeni su crkva sv. Duha (5), kuća Gilve (6) i položaj Sv. Ciprijana (7).

ukop s kasnoantičkom bizantskom keramikom, što nas je uz povijesne podatke da se crkva spominje 1420. godine i da se 6. VI 1468. navodi „da se dovrši crkva koju su oko stare započeli”, navelo na pretpostavku da se na mjestu ove crkve nalazila kasnoantička ili ranosrednjovjekovna crkva.¹¹ Na to ukazuje i struktura unutrašnjeg lica sjevernog zida crkve koja pokazuje tehniku gradnje od izduženih, u pravilnim redovima slaganih lomljenaca, što je karakteristična tehnika u kasnoantičkom i ranosrednjovjekovnom graditeljstvu.¹²

Pored bogatog arheološkog nalazišta na prostoru hotela „Palace” (8) s početka ovog stoljeća, zanimljiv je bio nalaz kod Mandrača (9) iz 1860. godine kada je bio nađen mozaik, dvije lucerne i dio granitnog stupa.¹³ Možemo pretpostaviti da su lucerne s tog lokaliteta vjerojatno neke od onih koje su iz zbirke Machiedo dospjele u Arheološki muzej u Splitu.¹⁴

Na kraju niza kuća koje na sjevernoj strani prate hvarski trg, a u neposrednoj blizini Lože, u prostoru današnje gradske kavane „Pjaca” (10) istražena je sonda 1.50 x 4.30 m. Na dubini ispod 1.20 m nailazilo se na skromne fragmente amfora i grube keramike, što je neobično s obzirom na položaj u prostoru grada i blizinu bogatih nalazišta. Na dubini od 1.70 m naišlo se na razinu mora.

Na sjevernoj strani hvarskog trga, na prostoru nekadašnjih vrtova pored ranije crkve Svih Svetih (11), koji je dugo vremena ostao neizgrađen, provedena su zaštitna istraživanja prije gradnje novog objekta.¹⁵ Na dubini od 1.00 – 1.20 m u odnosu na pločnik trga nađen je sloj s kasnoantičkom keramikom, ulomci bizantskih amfora s gustim rebrastim i valovitim ukrasima, tegule, poklopac amfore i ulomak ranokršćanske lucerne. Osim toga pronađene su okrugle opeke (*suspensurae*) i veći broj ulomaka hidraulične žbuke te devet novčića. Od 1.70 – 2.20 m nađeni su ulomci ranijih amfora, antička keramika, ulomci stakla i tanke pločice od sivog mramora. Na ovom mjestu je, u odnosu na pločnik trga konstatirana razina vode na 2.50 m.¹⁶

Po ostacima okruglih opeka, kamenih ploča s tragovima veziva i hidraulične žbuke te mramornim pločicama neke oplate može se zaključiti da su potjecali s neke obližnje antičke zgrade s hipokaustom, ali na istraženom prostoru nisu zatečeni nikakvi zidovi. Precizniju dataciju omogućuju nalazi novčića i ranokršćanska lucerna. Radi se o slijedećim novcima:

1. KONSTANTIN II (337 – 340); Av/poprsje Konstantina II nadesno, Rv/(VIRTVS) AVG(VSTI) Konstantin drži koplje i naslanja se na štit nadesno (Cohen 233)

2. KONSTANCIJE II (337 – 361); Av/poprsje Konstancija II nadesno, Rv/(SPE)S REI (PVBLICE) Konstancije stoji nalijevo, drži kuglu i koplje (Cohen 188)

¹¹ *N. Petrić*, o. c., 12, 23-24; Kodeks Botteri I, 1, Arhiv Dominikanskog samostana u Starom Gradu.

¹² Ovaj podatak smo uočili prilikom radova na žbukanju unutrašnjosti crkve u studenom 1988. godine.

¹³ *N. Petrić*, o. c., 12.

¹⁴ *F. Buškariol*, o. c., 34. Lako je moguće da su to lucerne iz 1-2. stoljeća.

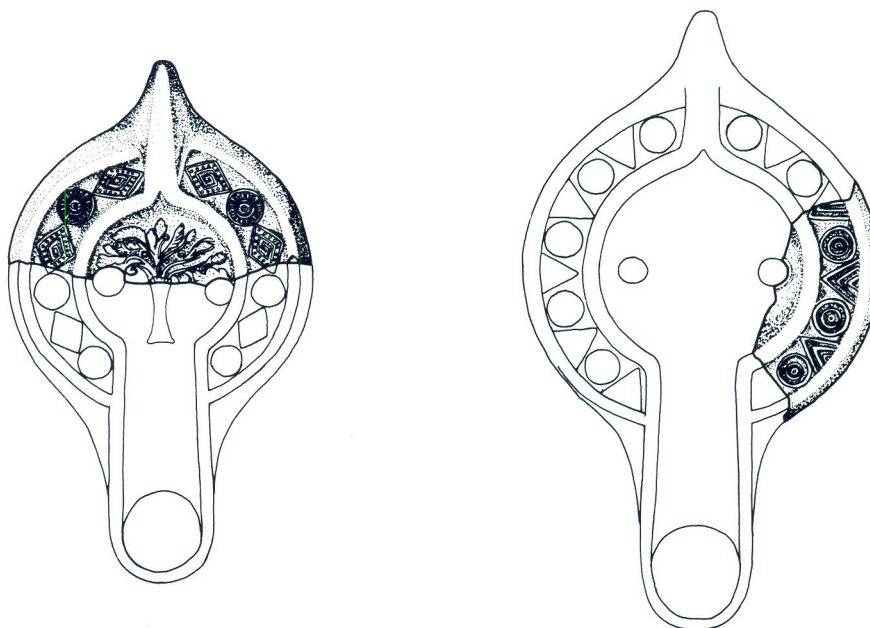
¹⁵ *J. Kovačić*, Zapisi o crkvama u Hvaru, Hvar 1982, 253-256 (šapirografirano); Isti, Iz Hvarske kulturne baštine, Hvar 1987, 271-272 (šapirografirano).

¹⁶ Prilikom tih radova geološka ispitivanja Građevinskog instituta iz Splita pokazala su da je čvrsto tlo (lapor) tek na 12 m dubine što navodimo kao značajan podatak za poznavanje geološke strukture prostora hvarskog trga.

3. VALENTINIJAN II (375 – 392); Av/popsrje Valentinijana II nadesno, Rv/VOT X MVLT XX, u lovorovom vijencu (Cohen 73)

4. Portret vladara na aversu nejasan, na reversu križ, vjerojatno se radi o Prokopiju (365 – 366) (Cohen 17).

Ostalih pet novčića su prilično oštećeni, ali vjerojatno pripadaju drugoj polovini 4. stoljeća.¹⁷

Ranokršćanske lucerne iz Hvara – a) nalazište „Razvitak”, b) insula Gazarović

Sačuvan je i gornji dio ranokršćanske lucerne s drškom koja je na obodu ukrašena izmjeničnim motivom rombova i kružića. U sredini je dio krošnje palme.¹⁸ Ona predstavlja uobičajeni tip ranokršćanske lucerne nazvan „afrički” koji se datira od 4 – 6. stoljeća. Motiv palme na ovoj lucerni omogućuje nam nešto

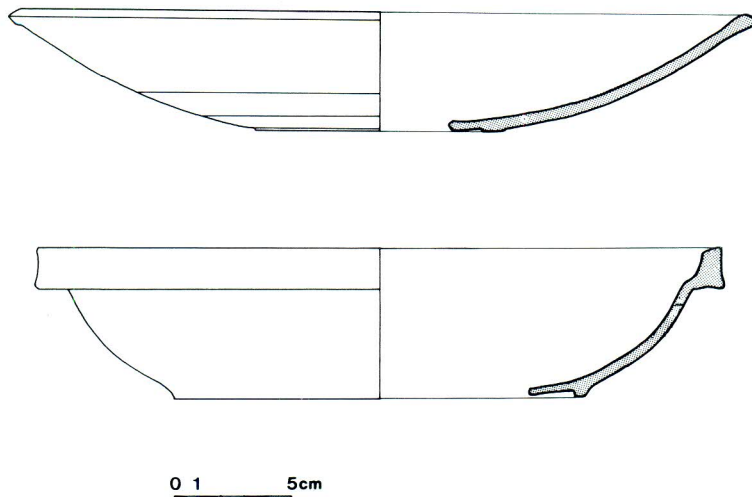
¹⁷ Zahvaljujem se M. Bonačić Mandinić iz Arheološkog muzeja u Splitu koja je identificirala novčiće.

¹⁸ Za analogije: *F. Bulić*, Lucerne cristiane dell’i. r. Museo Archeologico di Spalato, *Bullettino di archeologia e storia dalmata XVII*, Split 1894, 249-250; T. VII, N. 95, 97; *B. Vikić – Belančić*, Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu V*, Zagreb 1971, 167, T. XXIV, 5; *A. Kisić*, Podmorski nalaz kasnoantičkih svjetiljki u uvali Polače na Mljetu, *Anali Historijskog instituta JAZU XV-XVI*, Dubrovnik 1978, 13; *B. Marušić*, Istra u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku, *Katalog: Arheologija i umjetnost Istre*, Pula 1986, 70, sl. 217; *C. W. Clairmont*, *Excavations in Salona*, New Jersey 1975, 221, Pl. 54.

precizniju dataciju u 5. stoljeće.¹⁹ Nalaz ove lucerne i one s insule Gazarović povećava broj poznatih lucerni „afričkog” tipa iz grada Hvara na jedanaest.²⁰

Već ranije smo donijeli podatke o nalazima u ulici južno od Arsenala kao što su novčići 4. stoljeća nađeni ispred renesansne kuće Novak (12), te dvije ranokršćanske lucerne ispred kuće Capello (13). U kući Tudor na dubini od 1.00 – 1.45 m nađen je sloj keramike, što se uklapa u stratigrafske podatke o ranijim nalazima u istoj ulici (14). U produžetku južnog pojasa izgradnje uz hvarski trg, važno je spomenuti antičke nalaze u kući Zaninović (15).²¹

Kasnoantičke zjele pronađene u kući Machiedo u Hvaru

Prilikom arheološkog sondiranja u stražnjem dijelu prizemlja gotičko-barokne kuće Machiedo (16) na trgu otkriven je sjeverozapadni ugao i dio unutrašnjosti jedne kasnoantičke građevine (4.10 x 4.80 m). Zidovi širine od 0.63 – 0.65 m bili su građeni od nepravilnog kamena s obilatom upotrebom vapnene žbuke u visini od oko 0.70 m. Na sredini zapadnog zida nađen je uski otvor (0.68 m). Nešto iznad temeljne stope zida u unutrašnjosti prostorije bili su ostaci grubog pločenja od škriljevca s tragovima gareži. Gornja površina zida javlja se na istoj

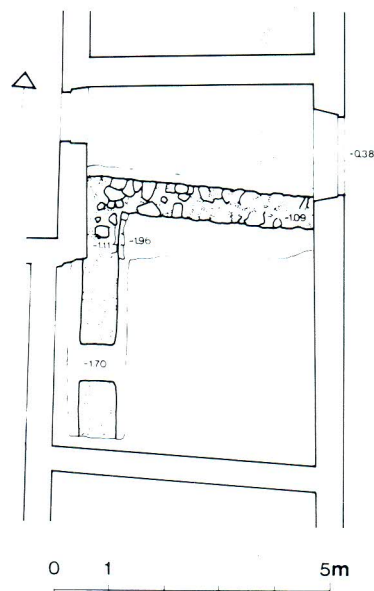
¹⁹ *J. Perlzweig*, *Lamps of the Roman period, The Athenian Agora VII*, Princeton-New Jersey 1961, 176-177, Pl. 39, 2425; datira u kasno 5. stoljeće. *J. W. Hayes*, *Late Roman Pottery*, London 1972, 313-314, datira od 420-500. godine.

²⁰ *J. Brunšmid*, *Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije*, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva I*, Zagreb 1895, 150; *F. Bulić*, *Trovamenti antichi cristiani nella città di Hvar (Lesina)*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku XLVII-XLVIII*, Split 1924-25, 84-85; *N. Petrić*, *Arheološke bilješke s Hvara*, 222-223; *Isti*, *Kasnoantički spomenici otoka Hvara*, 220-221, T. 1 i 2.

²¹ *N. Petrić*, *O gradu Hvaru u kasnoj antici*, 8.

razini na kojoj je pločnik trga pred kućom Machiedo, dok je kraj zida ispod razine vode koja je na ovom mjestu na 0.90 m.²²

Uz zidove ove prostorije otkriven je kompaktni sloj vrlo bogat nalazima kasnoantičkih amfora među kojima dominiraju one s rebrastim ukrasom (4 – 7. stoljeća).²³ Od finije keramike ističu se zdjele, koje se datiraju od polovine 5. do u drugu polovinu 6. stoljeća.²⁴

Kasnoantički zidovi u kući Machiedo u Hvaru.

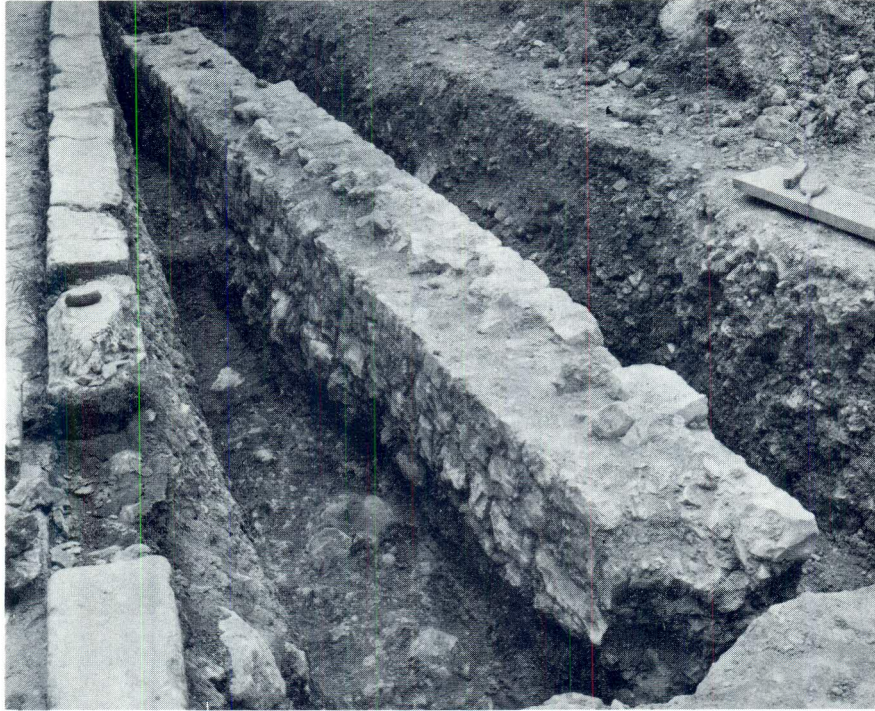
Istraživanjem pred glavnim pročeljem hvarske katedrale otkriveni su neki novi elementi koji se dijelom vezuju za srednjovjekovnu i kasnoantičku fazu katedrale (17). Naime pred samim ulaznim stepenicama katedrale pronađene su četiri zidane grobnice na kojima dijelom leži pročelje same katedrale. S obzirom na njihov oblik i način gradnje te odnos prema pročelju današnje katedrale, ove grobnice su vjerojatno vezane uz gotičku katedralu. Ispod sjeverne strane pročelja pronađena su dva rustično zidana pilona koja su po svemu sudeći služila za ojačanje temelja katedrale.²⁵ Gradnjom spomenutih srednjovjekovnih grobnica prekinut je dugi zid koji se pratio u dužini od 8.50 m u smjeru zapada, a do pločnika ulice uz južnu stranu trga. Zid debljine 0.55 m, javlja se gotovo ispod samog starog pločnika i sačuvan je u visini od 0.65 m. Građen je od nepravilnog lomljenog kamena koji je

²² Visinske kote na nacrtu istražene prostorije u kući Machiedo donesene su u odnosu na prag Hvarske katedrale (± 0).

²³ W. Hautumm, o. c., Abb, 55, 74-75, 113.

²⁴ J. W. Hayes, o. c., 336-338, Fig. 67-69.

²⁵ C. Fisković, Hvarska katedrala, Split 1976, 22-23, 95, 99.

zidan u redovima i vezan obilnom zbukom. Na sjevernoj strani je izrazita temeljna stopa, dok je s južne strane zida sačuvana gruba podloga poda od skriljevca i tegula s ostacima vapnenog veziva. Na njemu su pronađena dva ulomka kasnoantičkog mozaika od bijelih i sivo-zelenih kockica. Uz bijelu rubnu traku nastavljalno se polje s ornamentom. Prema sačuvanoj podlozi poda i ulomcima mozaika, pronađeni zid bio je sjeverni zid neke građevine koja se protezala prema jugu.

Pred samim pročeljem katedrale, na dubini od 1.55 – 1.90 m od njenog praga, proteže se sloj tegula i kasnoantičke keramike među kojom su najbrojnije bizantske amfore s rebrastim ukrasima. Ispod tog sloja do – 1.10 m je gusti sloj tegula, antičkih amfora i stakla, koji se sasvim gubi na razini od – 2.50 m. Na dubini od – 1.65 m pronađen je brončani novčić, polufolis bizantskog cara MAURIKIJA TIBERIJA (582 – 602), kovan u Raveni 583 – 584. godine Δv /poprsje Maurikija frontalno, ima krunu s križem, Rv/znak vrijednosti XX u polju, iznad SS. u sredini križ, RAVEN.²⁶ Novčić je nađen na istoj razini na kojoj je podloga poda u

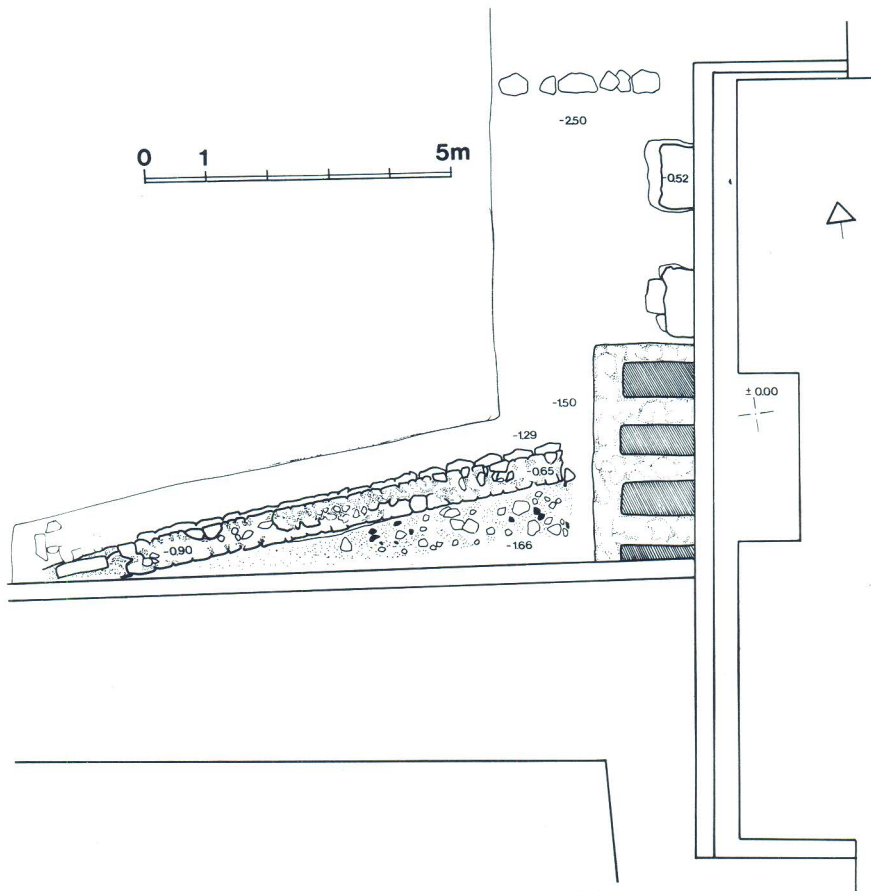
²⁶ Imperi Romano e Bizantino, regni barbarici in Italia attraverso le monete del Museo Nazionale di Ravenna, katalog izložbe, Ravenna 1983, 82-83, br. 155. Nalaz ovog novčića je raritetan na našoj obali (Brioni-kastrum, Istra, Ptuj). Izgleda da je jedino ptujski novčić iz ravenatske kovnice.

Novac Maurikija Tiberija (583-584) pronađen ispred hvarske katedrale

kasnoantičkoj prostoriji, pa bi to uz popratne nalaze keramike ukazivalo da je pronađena građevina približno iz tog vremena, dakle iz druge polovine 6. stoljeća.

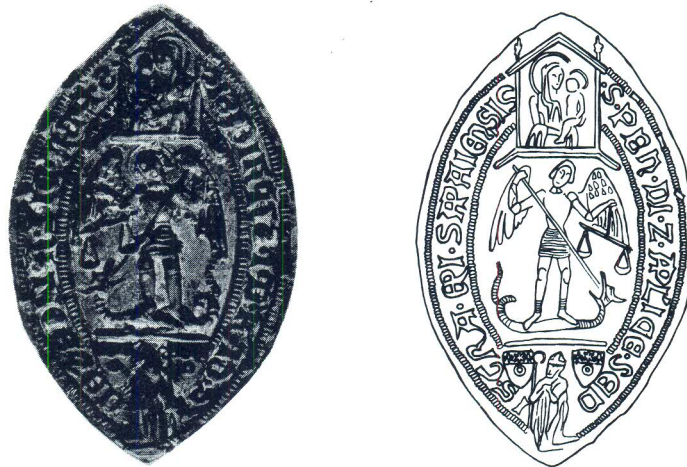
Sada nam je lakše povezati nalaze dviju ranokršćanskih lucerni pronađenih 1912. godine, također ispred katedrale na dubini od 1.30 m (18), što odgovara ra-

Istraženi dio trga ispred hvarske katedrale

zini kasnoantičkog sloja koja je stratigrafski utvrđena ovim istraživanjima.²⁷

Prilikom najnovijih istraživanja pronađena je brončana matrica gotičkog pečata u obliku mandorle. Na sredini je prikazan lik sv. Mihovila koji stoji na zmaju i probada ga kopljem, a u lijevoj ruci drži vagu. Sv. Mihovil je obučen kao mladi vitez, a iza ruku su vidljiva njegova raširena krila. Iznad sveca u edikuli nalazi se Bogorodica s djetetom. Ispod lika Arkandela je klečeći lik sa sklopljenim rukama, a po mitri koju nosi na glavi i pastoralu može se zaključiti da se radi o biskupu. S

Pečat Petra, biskupa Sappe iz 15. stoljeća

obje strane lika su dva grba u obliku štita kojima je na sredini kolut, a u gornjoj zoni šesterokraka zvijezda između dva ljiljana. Po rubu pečata teče traka s natpisom obrubljena bisernim nizom. Predlažem ovo čitanje natpisa: S(IGILUM) PETRI(I) D(E)I (ET) AP(OSTO)LICE SEDIS GRA(TIAE) EPI(SCOPUS) SAPAIENSIS. Po ovome se vidi da se radi o biskupu grada Sappe u Albaniji, a početkom 15. stoljeća to je bio Petar iz ugledne obitelji Zacharias.²⁸ Međutim, 1425. godine na biskupskoj stolici Sappe je jedan drugi Petar, bivši opat samostana sv. Sergija i Bakha na Bojani, pa je teško odrediti kojem biskupu je pripadao pečat.²⁹

²⁷ F. Bulić, o. c, 84.

²⁸ Ova ugledna ličnost svoga vremena imala je diplomatske misije u odnosima između Albanije i Venecije pa je na tim putovanjima vjerojatno vraćao i u Hvar. Kao biskup Sappe spominje se 1410. godine. Usp. Acta Albaniae Veneta, sv. VI/2, München, 43.

²⁹ Prvi Petar bio je biskup Sappe od 1396-1414. godine, a drugi od 1425-1433. godine. Usp. D. Farlati, Illyricum Sacrum VII, Venezia 1817, 276. I. Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj II, Zagreb 1964, 524.

Ako se ponovno vratimo našoj temi o topografiji kasnoantičkih nalaza u gradu Hvaru, moramo napomenuti i one koji su utvrđeni s južne strane katedrale. Tako je u vrtu južno od župske kuće nađen Galijenov antoninijan (253 – 268) (19).³⁰ U vrtu zvanom Munat (20), koji se proteže uzduž južne strane katedrale, pored ostalih antičkih nalaza otkriveni su slijedeći novčići³¹:

1. CLAVDIVS (41 – 54); Av/TI. CLAVDIVS CAESAR AVG, ruka drži vagu, u sredini u polju P. N. R. (pondus nummi romani, ili pondus nummi restitutum), Rv/PON. M. TR. P. IMP. COS. DES. IT, u sredini SC. RIC, I, str. 130, br. 74, Tab. IX/138. Quadrans koji je kovao rimski senat 41. godine.

2. HADRIANVS (117 – 138); Av/HADRIANVS AVGVSTVS PP, poprsje s lovor vijencem nadesno, Rv/COS III, božica zdravlja u draperiji stoji nadesno, drži pateru i hrani zmiju u naručju, lijevo i desno SC. Coins of the Roman Empire in the British museum III. str. 448, br. 1380, T. 84/6. As kovano od 119 – 138. godine.

3. OTACILIA SEVERA, žena Filipa I; Av/M. OTACIL. SEVERA AVG., poprsje s dijademom i polunjeseom nadesno, Rv/CONCORDIA AVGG., Konkordija sjedi nalijevo, drži pateru i jednostruki rog obilja, ispred nje žrtvenik. Slično RIC, IV/3, str. 83, br. 126; Cohen V², str. 145. br. 17, ali bronca. Kovano 146 – 148. godine u Rimu.

4. GALERIVS MAXIMIANVS (293 – 311); Av/GAL. VAL. MAXIMIANVS NOB. CAES., poprsje sa zrakastom krunom u oklopu i draperiji nadesno, Rv/CONCORDIA MI – LITVM – Galerije Maksimijan u vojnoj odjeći stoji nadesno i prima Viktoriju na kugli od Jupitera koji stoji nalijevo naslonjen na skeptar; u egzergu ALE – u polju? RIC, VI, str. 667, br. 48 b. Kovano u kovnici Aleksandriji 296 – 297. godine.

5. VALENTINIANVS I (364 – 375); Av/D N VALENTINIANVS PF AVG, poprsje s dijademom nadesno, Rv/SECVRITAS REI PVBLICAE, lijevo u polju zvjezdica, P i točka, desno M, Viktorija ide lijevo drži vijenac i palmu; u egzergu? SISC?

6. CONSTANS ILI CONSTANTIVS II; Av/ zbog loše očuvanosti ne vidi se legenda, poprsje s dijademom u draperiji nalijevo i drži kuglu, Rv/FEL. TEMP. REPAR – ATIO – vojnik s kacigom na glavi ide nadesno okrećući se straga, vuče za sobom mladog zarobljenika iz njegove kuće i drži naopačke spuštenu hastu; iza kuće stablo. Coh I, str. 314, br. 231.

7. Dva dosta oštećena novčića, CONSTANTIVS II (323 – 361).

Od arheoloških nalaza u arealu katedrale od osobita značaja je nalaz višebojnog mozaika otkrivenog 1840. godine prilikom gradnje cisterne iza kapele sv. Prospera (21). Mozaik je bio nađen na dubini od oko 3.00 m i protezao se unutar katedrale ispod kapele sv. Prospera.³² Navedena dubina, s obzirom na povišenu razinu vrta, najvjerojatnije stratigrafski odgovara razini kasnoantičkih nalaza koje smo prije utvrdili.

Ovi dosadašnji nalazi oko prostora katedrale, a osobito istraživanja koja su pokazala jasnu stratigrafsku razinu kasnoantičkih nalaza, omogućili su nam da proučimo još nekoliko elemenata građevne strukture areala katedrale odnosno gradnje na prostoru Biskupije.

³⁰ Novčić se nalazi kod Z. Kovačevića koji ga je našao u svom vrtu.

³¹ Zahvaljujem se Z. Dukat iz Arheološkog muzeja u Zagrebu koja je identificirala novčiće. N. Petrić, o. c., 8-9.

³² N. Petrić, o. c., 9.

Sjeverni zid Biskupije, koji je ožbukana, ali je u donjem dijelu žbuka otpala pa je vidljiva struktura zida, koji po mojem mišljenju ima odlike kasnoantičkog, odnosno ranosrednjovjekovnog načina zidanja. Ova struktura je vidljiva u dužini od oko 18 m i visini do 2 m.³³

Također se kod čišćenja zapadnog zida Biskupije, prije žbukanja, uočilo u čitavoj dužini, a osobito u sjevernom dijelu fasade, strukturu gradnje istovjetnu onoj na sjevernom zidu. U podrumu Biskupije, ispod današnjeg Muzeja, gdje je natpis biskupa Nikole iz 1249. godine, učinio nam se zanimljiv stratigrafski nivo: naime razina podnice ove podrumске prostorije je u razini kasnoantičke građevine ispred katedrale i njenog kulturnog sloja.

Detalj antičkog popločenja kod zdenca na Dolcu

U kontekstu ovih nalaza značajan je nalaz antičkog popločenja na predjelu Dolac, koje je bilo otkriveno na većoj površini uokolo zdenca, a na dubini od 1.30 m, što ukazuje na jedinstvenu niveletu naselja na prostoru današnjeg trga i Dolca.³⁴

³³ Predstoje radovi na uređenju Biskupije pa ćemo tom prilikom upotpuniti naše pretpostavke.

³⁴ Usp. bilj. 32.

Prema svim ovim nalazima u arealu katedrale pokazuje se da je na prostoru današnje stolnice postojao kasnoantički sklop većih dimenzija koji u kontinuitetu potvrđuje sakralni karakter ovog prostora. Daljnjim istraživanjima vjerojatno će se otkriti još dosta elemenata za potpunija razmatranja o ovoj temi. Izneseni novi podaci donekle upotpunjuju naše spoznaje o ranokršćanskoj i ranosrednjovjekovnoj problematici grada Hvara, odnosno početka hvarske katedrale te crkve i samostana sv. Marije Hvarske (Santa Maria de Lesna).³⁵

U sklopu ovih razmatranja o razvoju grada Hvara treba napomenuti da su određene građevne strukture trajale od kasne antike do romanike. Naime, dok je u gradu Hvaru prepoznatljiv i definiran romaničko-gotički arhitektonski slog 13. do 14. stoljeća, od kasne antike do ranog srednjeg vijeka postoji više sačuvanih arhitektonskih ostataka koji su uklopljeni u kasnije gradnje.³⁶ Građevne tehnike od kasne antike do ranog srednjeg vijeka jasnije su uočljive na sakralnim spomenicima, dok su kod urbane arhitekture manje sačuvane i proučavane.³⁷ U tom smislu u gradu Hvaru sačuvano je vrijednih primjera koji će nam pomoći u daljnjem proučavanju ove teme.

Iz ranije izloženog slijedi da je kasnoantički Hvar bio znatno urbanizirano naselje, značajan pomorski punkt kroz stoljeća, a da je i u ranom srednjem vijeku sačuvao svoju urbanu strukturu, kada se u izvorima spominje kao „civitas quae aliis temporibus fuit”. Grad se Hvar valjda podrazumijeva pod navod cara Konstantina Porfirogeneta iz prve polovine 10. stoljeća koji spominje: „Njima su susjedna četiri otoka: Mljet, Korčula, Brač i Hvar, vrlo su lijepi i plodni s opustjelim *gradovima* i s mnogo maslinjaka.”

³⁵ R. Bučić, Santa Maria de Lesna – prva stolna crkva hvarska. II, Civitas nova i civitas quae aliis temporibus fuit, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LII, Split 1950, 108-121; I. Ostojić, o. c., 387-389; C. Fisković, o. c.; R. Ivančević, Odnos pročelja i prostora hvarske katedrale i problem stilskog određenja, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 24, Split 1984, 73-98.

³⁶ C. Fisković, Prilog za romaniku u Hvaru, Zbornik Narodnog muzeja 9-10, Beograd 1979, 301-306; N. Petrić, Odnosi plemića i pučana kroz izgradnju grada Hvara, Radovi instituta za hrvatsku povijest 10, Zagreb 1977, 447-453.

³⁷ T. Marasović, Prilog istraživanju transformacije antičke jezgre u ranosrednjovjekovnom gradu, Gunjačin zbornik, Zagreb 1980; 99-112. Z. Gunjača, O pojavi elemenata kasnoantičke graditeljske tradicije na nekim ranosrednjovjekovnim sakralnim objektima, Zbornik simpozija „Cetinska krajina od prehistorije do dolaska Turaka”, Split 1984, 253-263.;

Karta središta grada Hvara s ubiježenim kasnoantičkim nalazima

SOME NEW EVIDENCE CONCERNING THE ARCHEOLOGY OF THE LATE ROMAN TOWN OF HVAR

N. Petrić

The present report bears on the subject-matter of the previous article of the same author published in this journal (20/1975), in which he presented the archeological records concerning the Late Roman findings from the area of the city of Hvar and its suburbs. Now, he undertakes to set forth the finds excavated in the last few years, especially those found at the sites located in the vicinity of the main town square, like the Gazarović insula, the premises of the shop „Razvitak” in the square itself, a part of the groundfloor of the Machiedo house and the area fronting the Cathedral.

At the site of the investigated insula of the Gothic-Renaissance Gazarović complex, a Late Roman structure, probably an apartment house, has been unearthed. Its masonry and accompanying archeological materials indicate that it may well date from the 4th/5th century. The findings, including Iron-Age ceramics, a valuable Apulian geometric olla from the 8th century BC, Hellenistic and Roman ceramics and a coin of Trajan, define the older layers of the site. Found inside the perimeter of the Late Roman house are Late Roman ceramics, amphoras, and a fragment of a Late Roman lucern of the „African type”. A pair of Late Roman amphoras from the 6th/7th century represent the most valuable pieces found outside the house.

At the site of „Razvitak”, apart from other Classical finds, especially interesting for the purpose of the present article are the Late Roman coins from the 4th century and Early Christian lucerns with gracefully patterned palm-leaves from the 5th century.

On the groundfloor of the Machiedo house two walls of some Late Roman structure paved with slate, as well as a large quantity of Late Roman ceramics from the 4th/7th centuries have been excavated.

Found in front of the Cathedral was a wall of a Late Roman structure formerly extending in the south direction, with a well conserved flooring which, according to the excavated fragments, was covered with a mosaic. In the cut made into the subsoil in front of the Cathedral, apart from the four tombs of stone masonry belonging to the Gothic Cathedral and two rustic pylons for the foundations of present-day front, a substantial quantity of medieval, Late Roman, and Roman ceramics has been unearthed. Another important finding from this site is a coin of the Byzantine Emperor Mauricius Tiberius minted in Ravenna in 583-584. Since from the stratigraphic point of view the coin corresponds to the level of the pavement of the Late Roman structure above which lies a distinct layer of Late Roman ceramics, we may conclude that the building was erected in the second half of the 6th century. In the area of the square, the Cathedral and the Dolac, the Late Roman settlement may be found on a uniform level, some 130 cm beneath soil horizon. The archeological findings from the area of the Cathedral prove that there in the Late Roman period the site was occupied by an important ecclesiastical complex of comparatively large proportions.

Excavated in front of the Cathedral was also a bronze matrix of the seal of Peter, the bishop of the Albanian city of Sappa from the start of the 15th century.

Apart from the new archeological information, the author has also pointed

out some examples of residential architecture appearing from the Late Roman to the Romanesque period.

These recent archeological investigations complete the existing picture of the Late Roman city of Hvar which, figuring as an important post on numerous sea-routes in the Adriatic, early became an urbanized settlement, preserving its classical plan well into the Middle Ages so that the 13th century sources still call it „civitas quae aliis temporibus fuit.”